

Вегеш М.М.
Лько В.І.

ПРЕСА СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ ПРО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНУ БОРОТЬБУ ЗАКАРПАТСЬКИХ УКРАЇНЦІВ В 1938-1939 рр.

50 років потрібно було для того, щоб український народ, в першу чергу молодше покоління, дізнався правду про Карпатську Україну. Довгі роки захисники молоді Карпатської України та її президент Августин Волошин зображувались виключно як українські буржуазні націоналісти, запродавці і зрадники нашого народу. Участь українців Галичини в захисті Карпатської України теж зображувалася чорними фарбами. Сьогодні ми, немов іншими очима, дивимось на ті, одночасно далекі і близькі часи.

Майже всі наукові дослідження з історії Карпатської України, в яких належна увага приділялася і галицько-закарпатським стосункам, вийшли за кордоном. Серед них слід виділити праці П.Стерча, А.Штефана, С.Росохи, Ю.Химинця¹ та ін. Не втратила своєї наукової цінності і джерельна база книги І.Борцака "Карпатська Україна у міжнародній грі" (Львів, 1938). Величезний фактичний матеріал міститься в щоденнику "Щастя і горе Карпатської України" та "Споминах" В.С.Гренджі-Донського, які видані вже після смерті автора.

Що стосується сучасної української історичної науки, то перші більш-менш об'єктивні дослідження з даної проблеми, з'явилися тільки на початку 90-х років.²

Участь галичан в обороні Карпато-Української держави майже не досліджувалась. Це стосується і наукових розвідок по дослідженню галицької преси. В 30-х роках в Східній Галичині видавалися десятки газет і журналів, які внесли вклад у висвітлення історичних подій 1938-1939 років на Закарпатті. Враховуючи, що джерельна база з даної проблеми надзвичайно бідна, свідчення галицької преси має особливо важливе значення.

Кінець 30-х років - надзвичайно складний період в житті будь-якої країни. Що стосується Карпатської України, то для неї це був особливо важкий час. Серед держав, що постійно висували свої претензії до країн, особливо виділялася хортистська Угорщина. В Галичині уважно слідували за тим, як розгортались події на Карпатській Україні та за її межами. На сторінках галицької преси ми зустрічаємо чимало матеріалів про Угорщину, Польщу, Ні-

меччину, Румунію, Англію та відношення цих країн до Закарпаття.

М.Данько, автор статті "Європейська криза й українська справа", справедливо писав, що останнім часом "українців згадують у пресі при кожній нагоді".³ Головною причиною цього послужили події на Закарпатті, а саме боротьба трудящих крає за автономію. Підтримуючи закарпатців, галичани сподівалися, що і Польща піде на таку ж поступку. Що стосується останньої, то як заявив міністр закордонних справ А.Бек "при нинішньому стані польсько-українських взаємин безумовно прикрим є сам факт запровадження автономії Закарпаття".⁴

Починаючи з жовтня 1938 року, у львівському часописі "Діло" з'являється цілий ряд публікацій з приводу позиції Угорщини по відношенню до Закарпаття. Загальновідомо, що угорський уряд вимагав проведення в краї плебісциту. З цього приводу "Діло" передрукувало статтю "Домагаємося плебісциту на Підкарпатській Русі", яку опублікувала угорська газета "Мадяршаг". В ній, зокрема, говорилося: "Домагаємося, щоб руський нарід, який 20 років зазнавав стільки лиха під чеським пануванням міг в кінці сам рішати про свою долю".⁵ Детально описані переговори, які проходили в Комарно між Угорщиною і Чехословаччиною, але, які не принесли бажаних результатів жодній із сторін.⁶ Що стосується позиції Італії, то, як писала газета "Діло", їй вигідний був поділ Закарпаття між Угорщиною, Польщею і Румунією. Німеччина тоді таку позицію не підтримала. Керівник політичного відділу міністерства закордонних справ Німеччини Е.Верман вважав, що стосовно Закарпаття найкращим було б включення його до складу слабкої Словачкої держави, бо це не дозволило б створити єдиний угорсько-польський кордон.⁸

Український уряд на Закарпатті рішуче виступив проти імперіалістичних зазіхань Угорщини. В інтерв'ю міністра Б.Ревая було неоднозначно сказано: "Ми стоїмо на становищі самовизначення всіх народів і на тій базі готові дійти до порозуміння з Мадярщиною".⁹ Дане інтерв'ю було повністю передруковане в галицькій пресі. Тоді ж з'явилася стаття "Чого хоче українське Закарпаття?".¹⁰

Іноді преса Угорщини помічала статті, в яких передкреслювалось все те, що було надруковано раніше. Так, налівоїтська газета "Постер Львйд" доводила, що "Мадярині навіть не сподієся посягати на Закарпаття. Вся пресою дискусія довкола цієї справи спричинили діяльські сили московського Комітету".¹¹ Звідси

в такому твердженні не було і долі істини, а що стосується радянської преси, то навіть "Діло" – орган, вороже настроєний проти СРСР, писало, що "совітська преса подає дуже мало вісток про українське Закарпаття".¹²

На сторінках галицької преси висвітлювалися кроки уряду Карпатської України по налагодженню стосунків з гітлерівською Німеччиною (введення німецького консульства в Хусті, допуск до продажу книги Гітлера "Майн кампф" тощо).¹³

Зацікавила ця Закарпаття і Англія. Журнал "Неділя" повідомляв, що представник міністерства закордонних справ країни лорд Рансімен цікавиться українським питанням взагалі, а справа-ми Закарпаття, зокрема. Планується його зустріч з А.Волошином.¹⁴ Інший галицький журнал "Жіноча воля" опублікував повідомлення "Англіїці цікавляться долею Підкарпаття", в якому говорилося, що "за останній місяць англійські газети помістили около 520 згадок про цей край".¹⁵

Таким чином, преса Галичини в основному давала правдиву інформацію про становище, в якому знаходилося Закарпаття в 1938–1939 роках.

Не легшим було і соціально-економічне становище Закарпаття в цей період. Особливо воно погіршилося після того, як від краю були відірвані найродючіші його райони.

Галицький економіст Е.Храпливий опублікував дослідження "Карпатська Україна в числах", в якому доводив, що "продукція в сільському господарстві Карпатської України зростає і це свідчить про зріст хліборобської культури загалом. Нема сумніву, що він буде ще більшим, коли цією продукцією буде користуватися власний уряд".¹⁶ Ця стаття була написана в 1938 році, а в 1939-му становище значно погіршилося. В газеті "Діло" читаємо, що "Карпатська Україна має забезпечене прохарчування до березня".¹⁷ Уряд Августина Волошина змушений був звернутися з проханням про допомогу. Німеччина дала "сто тисяч злотих на наші гроші на зимову поміч для найбільш бідних українців на Підкарпатті".¹⁸ Уряд подбав про те, щоб Румунія почала постачати підкарпатське населення кукурудзяною мукою. Прийшла допомога із США.¹⁹

Велика увага приділялася розробці корисних копалин.²⁰ Добре стояла справа з видобуванням солі. Щорічно в солотвинських копальнях видобувалось 174 тис. тон солі. З цієї кількості населення Карпатської України споживало тільки 7 тис., а решту кра-

їна експортувала до Чехословаччини.²¹ На Карпатській Україні діяли 585 млинів і 20 спиртзаводів.²² Зустрічаємо кілька повідомлень про покращення руху залізничного транспорту, про відкриття нових залізничних шляхів. Зокрема, починаючи з 9 лютого 1939 року почала діяти залізнична комунікація між Ужгородом і Ужком через Каменець.²³

Кореспонденти галицьких газет ставили не один раз перед собою питання – чи вистоїть Закарпаття? Журнал "Жіноча доля" опублікував статтю, в якій відповідь була позитивною. Закарпаття порівнювалося до Швейцарії.²⁴

ІІ жовтня празький уряд надав автономію Підкарпатській Русі, і невдовзі було сформовано її перший уряд, який очолив А.Бродій. Кореспонденти галицьких газет, які були акредитовані на Закарпатті, взяли в нього інтерв'ю, яке було негайно опубліковане в галицькій пресі.²⁵ Після конференції Бродія з угорським урядом, в редакції газети "Діло" закрився сумнів у тому, що він є щирим українцем. Хоча про зраду прем'єр-міністра мова не йшла. "Дивну поголоску реєструє берлінський "Фелькішер Беобахтер" ... конференція прем'єра Карпатської України з малярським урядом довела до порозуміння в тому дусі, що малярська етнографічна територія мала б перейти до Малярщини, а решта Закарпаття мала б бути незалежною державою, але в митній унії з Малярщиною".²⁶ Це інтерв'ю в деякій мірі шокувало Галичину. Редакція газети навіть не повірила в достовірність інформації, вважаючи її як чергову провокацію "Фелькішер Беобахтер" і можливо підкинену угорцями.

Дуже швидко з'ясувалося, що А.Бродій дійсно працював як Угорщину під кличкою "Берталон". Чеський уряд звинуватив його в порушенні закону "Про охорону республіки" і Бродія було заарештовано. Така ж доля спіткала і С.Фенцяка. Чеський уряд новим прем'єр-міністром призначає А.Волошина – педагога, відомого релігійного діяча, політика. В.Гренджа-Дояський, перераховувачи позитивне, що зробив А.Волошин, писав, що він "зрятував...країну тепер, коли зрадники Бродій і Фенцяк хотіли знов накинати на нас малярське ярмо...".²⁷

Така оцінка ролі Волошина багато в чому суб'єктивна, але не можна всі ці важливі в житті краю події трактувати виключно на фоні окремої людини, однак і заперечувати особистий вклад Волошина буде несправедливо. Найкраще пояснення призначення Волошина на посаду прем'єр-міністра дав український дослідник

М. Болдежар. Він виділяє три основні причини такого рішення чеських властей: 1) Волошин – освічена людина свого часу і буде керуватися принципами нейтралітету, не буде брати участі в політичних інтригах; 2) порівняно з іншими кандидатами Волошин виділявся своєю стриманістю; 3) кандидатуру Волошина підтримав прем'єр Словаччини Й. Тісо.²⁸

Як тільки стало відомо в Галичині, що Закарпаття вибороло автономію, почався масовий перехід польсько-чеського кордону. Перехід кордону став настільки масовим явищем, що юнаків і дівчат з Галичини навіть важе було розмістити. Львівський часопис "На переломі" доводив, що "в самій Січі є багато українських емігрантів з-поза Карпатської України".²⁹ Якою була кількість галичан на Закарпатті встановити важко. Відомо тільки, що вони мали свій окремий полк, та й в інших полках їх було чимало. Часопис "Діло" повідомляв, що в Прагу прибув один з провідників ОУН А. Мельник.³⁰ Прибули на Закарпаття Р. Шухевич, М. Колодзінський, П. Чорний, З. Коссак та ін.

Польський уряд негативно віднісся до масових переходів кордону. В Східній Галичині в 1938–1940 роках відбулося цілий ряд судових процесів над тими, хто тільки прагнув перейти кордон. Більшість із них детально описана в галицькій пресі.³¹ Для того, щоб уникнути нових процесів, уряд Карпатської України ще в листопаді 1938 р. видав відозву "Проти нерозважної еміграції".³² Даючи пояснення цьому документу, П. Стерчо писав, що видання його було "необхідним ще й тому, що вже видно було позначки ворожого наставлення чехів до українців і були занотовані випадки, коли чеські пограничники віддавали переловлених перехідців з Галичини і Волині назад у руки польської поліції".³³ Цей факт відзначає і газета "Діло".³⁴

Необхідно додати, що польсько-чеський кордон переходили також і диверсанти. Вони ускладнювали і без того складну обстановку. Особливо небезпечними були їх дії тоді, коли вони об'єднувалися з угорськими терористами. Чеські власті, стурбовані таким станом справ, навіть встановили премії від 500 до 3000 крон за зловлення терориста. На сторінках галицьких газет ми часто зустрічаємо повідомлення про дії терористів на території Закарпаття.³⁵

Автором багатьох репортажів в газеті "Діло" був власний її кореспондент Р. Голіян. Один з перших його репортажів стосувався

характеристики першого автономного уряду Підкарпатської Русі. Автор зробив вірний висновок, що уряд "вибраний компромісним рішенням".³⁶

Репортажі Голіяна дуже емоційні. 9 листопада він дав останній репортаж з Ужгороду, а вже 24 листопада пише свою чергову статтю з Хуста. В період між лютим і березнем Голіян написав кілька статей ("Спокій і право", "Переломові дні Карпатської України", "Триумфальні вибори в Карпатській Україні"), в яких емоційно описав ту обстановку, в якій проходили вибори. Результати виборів говорять самі за себе: 92,4% населення проголосувало за Українське Національне Об'єднання, яке очолював А.Волошин. Галицький журнал "Жіноча доля" писав: "Вибори в Карпатській Україні сповнили гордістю всі українські серця і для всіх українців на цілім світі дали дві науки: перша з них є та, що в єдності сила, а друга це та, що, як самі собі не поможемо, то ніхто нам не може".³⁷ В такому ж дусі писала і газета "Діло".³⁸ Газета передрукувала виступ А.Волошина з приводу перемоги на виборах.³⁹

15 березня 1939 року розпочав свою роботу Союз Карпатської України — перший її народний парламент. За його роботи стали в усьому світі. Парламент прийняв історичні ухвали: про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн держави.

Тим часом події стрімко набували трагічного розвитку: вночі з 13 на 14 березня угорські війська перейшли кордон. Становище ускладнювалося ще й тим, що 14 березня почалися бої між січовиками і чеським військом. З'явилися перші жертви.⁴⁰

Галицька преса високо оцінила нерівний двобій слабкоозброєних карпатських січовиків з озброєними до зубів хортистами. "Тоді, коли вісім мільйонів чехів віддали себе під панування німецької держави без найменшого опротиву, в той час тисячі українців виступили збройно проти малярської кількадесяттисячної армії".⁴¹ Автори статті змушені були визнати, що через день-два, ворог займе всю територію краю, "але знаємо і те, що цілий світ, навіть найбільший ворог українського народу, мусить признати, що українська молодь не-геройська обороняла свою волю...".⁴² Знаходимо повідомлення і про бій, що відбувся на Красному полі.⁴³ З угорської преси було передруковане повідомлення про жертви, які понесла угорська армія (72 вбитих, 163 поранених, 4 пропалих без вісті і 2 полонених).⁴⁴ Карпатських січовиків загинув значно більше, хоча точної цифри назвати важко. Їх вважали українськими вчені Г.Божук і В.Зілгалов, "з ніч з 13 на 14 березня... тільки в

Хусті загинуло близько 70 січовиків, а поранених було значно більше".⁴⁵ Вже в перших боях загинуло 1500 січовиків, а всього втрати захисників Карпатської України обчислюються в межах від 3 до 5 тисяч.⁴⁶ Правда, ці дані вимагають уточнення.

18 березня захисники Карпатської України припинили опір, хоча продовжували діяти партизанські загони, які очолювали Ф.Тацинець, С.Росоха, М.Крупа та ін. Як повідомляв журнал "Жіноча воля", "усіх діяльних українців, хто ще не втік, мадари або повисядивали, або задротуровали кільчастим дротом у таборі інтернованих у Ніредьгазі, де умови відомо які...".⁴⁷ З болем у серці писала галицька преса про полеглих героїв. Серед них ми зустрічаємо прізвища Д.Климуша, Кочергана, С.Росохи, М.Маруцака, Калинюка та ін. Однак, повинні сказати, що більшість із тих, про кого так писали газети і журнали Галичини, не загинули. Помилково до загиблих віднесли і В.Гренджу-Донського. Його добре знали в Галичині, читали його твори, статті.⁴⁸ Знаходимо відомості і про трагічну смерть режисера державного театру "Нова сцена" Шерегія.⁴⁹ Говориться і про поневіряння Августина Волошина, який все ще не втрачав надії і прагнув виправити становище.⁵⁰

Лейтмотивом галицької преси є віра в те, що кров юнаків і дівчат була пролита не марно: "...А скільки тих безіменних героїв полягло на полі слави? Тепер нараховують їх вже не на десятки, а на тисячі. Та опануймо себе й обітріть сльози з облич своїх. І знаймо одне: кров, пролита за волю свого народу, ніколи не пропадає марно, бо це свята кров".⁵¹

Таким чином, матеріали поміщені в пресі Східної Галичини, є цінним матеріалом при дослідженні історії Карпатської України. Вони в поєднанні з архівними документами, дадуть можливість дослідникам об'єктивно висвітлити події 1938-1939 рр. на Закарпатті.

Список джерел і літератури: І. Стерчо П. Карпато-Українська Держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. - Торонто, 1965; Штефан А. За правду і волю. - Торонто, 1981; Росоха С. Союз Карпатської України. - Вінніпег, 1949; Химинець Б. Мої спостереження із Закарпаття. - Нью-Йорк, 1984; Його ж: Закарпаття - земля Української держави. - Ужгород, 1991. 2. Якимович Б. Драма Карпатської України // Дзвін. - 1990. - №11; Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна // Дзвін. - 1991. - №3; Його ж: "Наш край назавжди залишиться український!" // Наука і

- суспільство.-1991.-№12. 3. Діло.-1938.-2 жовтня. 4. Там же.-1931.-24 січня. 5. Там же. - 1938.-6 жовтня. 6. Там же.-1938.-7 жовтня. 7. Там же.-1938.-8 жовтня. 8. Поп И.И. Польско-венгерский альянс в период Мюнхена//Мюнхен-преддверие войны.-М., 1988.-С.185. 9. Діло.-1938.-20 жовтня. 10. Там же.-1938.-8 жовтня. 11. Там же.-20 жовтня. 12. Там же.-23 жовтня. 13. Там же.-22 жовтня, 20 листопада. 14. Неділя.-1938.-Ч.31. 15. Ніноча воля.-1938.-Ч.14. 16. Діло.-1938.-21 грудня. 17. Ніноча воля.-1939.-Ч.1. 18. Діло.-1939.-14 лютого. 19. Там же.-19 лютого. 20. Авангард.-1938.-Ч.2. 21. Діло.-1939.-14 лютого. 22. Там же. 23. Там же. 24. Ніноча доля.-1938.-Ч.20. 25. Діло.-1938.-22 жовтня. 26. Там же.-25 жовтня. 27. Гренджа-Довський В. Вибрані твори. Спомини.-Вашінгтон, 1986.-Т.9.-С.54. 28. Болдичар М. Від Підкарпатської Русі до Карпатської України//Новини Закарпаття.-1991.-24 січня. 29. На переломі.-1938.-№6. 30. Діло.-1938.-19 листопада. 31. Ніноча воля.-1939.-Ч.6; Там же.-1938.-Ч.23; Там же.-1939.-Ч.9-10; Дзвони.-1939.-Ч.4; Українське внацтво.-1939.-Ч.2; Нова зоря.-1939.-27 квітня, 11 червня; Діло.-1938.-18 жовтня, 19 листопада, 16 грудня. 32. Діло.-1938.-19 листопада. 33. Стерчо П. Названа праця.-С.98. 34. Діло.-1938.-16 грудня. 35. Діло.-1938.-19 жовтня, 3 листопада, 21 жовтня, 23 жовтня. 36. Діло.-1938.-3 листопада. 37. Ніноча доля.-1939.-Ч.3. 38. Діло.-1939.-14 лютого. 39. Там же.-15 лютого. 40. Ніноча воля.-1939.-Ч.4. 41. Там же. 42. Нова зоря.-1939.-27 квітня. 43. Там же. 44. Там же. 45. Божук Г.В., Зілгалов В.О. Репресивні акції проти населення Карпатської України в 30-50-х роках//У Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень. - Кам'янець-Подільський, 1991.-С.238. 46. Там же. 47. Ніноча воля.-1939.-Ч.6. 48. Там же.-Ч.4. 49. Там же. 50. Там же.-Ч.5; Нова зоря.-1939.-27 квітня, 30 квітня. 51. Ніноча доля.-1939.-Ч.4.